A szabad akarat egy új fogalmáról

Brendel Mátyás Henrik

Alapfogalmak

A szabad akarat kérdése nagyon régi, szerintem ennek elsősorban két oka van. Az első az, hogy tisztázatlanok a fogalmak, illetve sokan sokfélére gondolnak, amikor a szabad akarat kérdése merül fel. A másik pedig az, hogy a kérdés érzelmeinktől rendkívüli módon terhelt. Legtöbbször, amikor a kérdés felmerül, nem aszerint válaszolunk, hogy szerintünk van-e szabad akarat, hogy mit gondolunk észérvek alapján, vagy éppenséggel mit nem tudunk, hanem a szerint, hogy mit szeretnénk.
És természetesen szinte minden valamennyire is büszke ember a szabad akarat létezése mellett voksol, legyen az bármi is. Nos, meglehetősen paradox valamit állítani, amiről még azt sem tudjuk, pontosan mit is akar jelenteni. Munkadefinícióként vegyünk az alábbit:

Definíció: Szabad akarat (első verzió): Szabad akarat alatt azt értjük, hogy egy személynek módja van mind Y eseményt, mind ¬Y cselekvést választani, már amennyiben ez lehetséges.

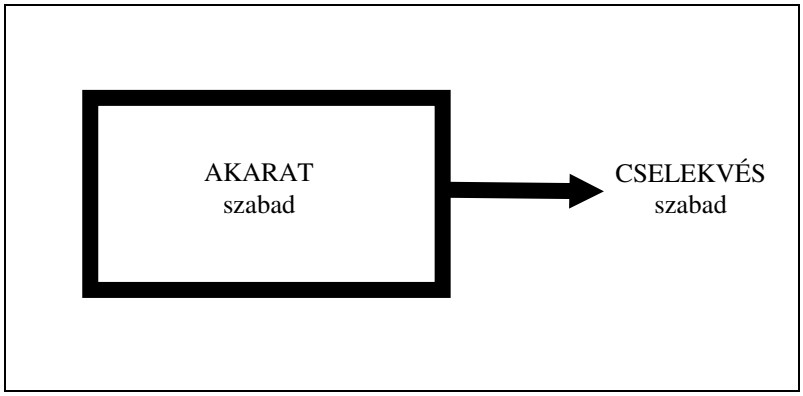

Ábra 1 A szabad akarat a cselekvés szabad lehetőségeit jelenti

A szabad akarat ezen megfogalmazása tehát a cselekvésekre vonatkozik és alternatívák lehetőségét fogalmazza meg. Ennek ellenére ezen lehetőség fogalma nem tiszta, még visszatérek rá.
Most tekintsük át, hogy mik azok a motivációk, amik arra sarkalják az embereket, hogy a szabad akaratot higgyék. Először is az emberi szellem értéke vezérli őket, azt mondják, hogy, ha az emberi akarat szabadsága az érték és megalázó az, hogy egy determinált számítógép legyen.
A következő szempont erkölcsi: e szerint az emberi cselekvéshez csak akkor társíthatunk felelősséget, ha szabad az akarat, amelyet felelősségre vonunk. Hisz, ha nem szabad, akkor lehet úgy védekezni, hogy „de hiszen nem terhel felelősség, nem volt választásom, nincs szabad akarat". Ezekre a szempontokra vissza fogunk térni.
A szabad akarat legtöbbször a determinizmussal szokott „tűzpárbajba" kerülni.

Definíció: Determinizmus: Egy R rendszert akkor mondunk determinisztikusnak, ha a rendszer kimenetét annak belső állapota és a rendszert ért behatások egyértelműen meghatározzák, azaz $U,X \Rightarrow Y$, ahol U a rendszert egy adott időben ért behatás, X a rendszer állapota, Y pedig a rendszer kimenete, akciója; valamint U történetéből következik X, azaz $\mathbf{U} \Rightarrow X$.. Matematikailag ez azt jelenti, hogy létezik a $g(U,X)=Y$ függvény, vagyis a hozzárendelés egyértelmű; valamint létezik egy $f(\mathbf{U})=X$.

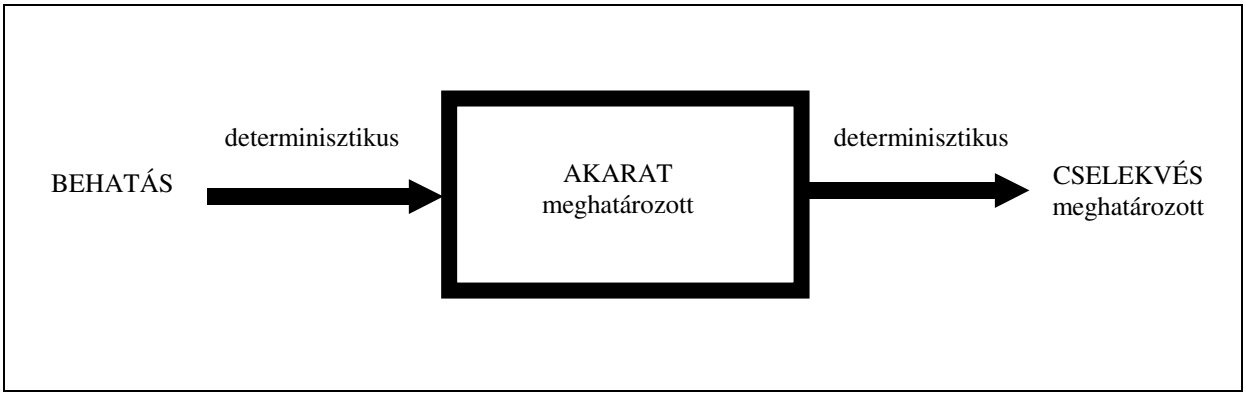

Ábra 2 Determinisztikus rendszer. A behatások egyértelműen meghatározzák az állapotot, az pedig egyértelműen meghatározzák a kimenetet

Eredendően ez azt jelenti, hogy a rendszer bemenetének története és a rendszer kezdő állapota meghatározzák (mind az állapotot, mind) a kimenetet: h(**U,**X0)=Y.

Megjegyzés: Természetesen a determinizmusnak ez az állítása természetes rendszerekben, legfőképpen az egész világra ellenőrizhetetlen, hiszen az U,X páros tökéletesen sohasem állítható elő kétszer. A determinizmuson túl azonban a h függvény folytonossága is fenn ál, ami ellenőrizhető. Mit jelent a h függvény folytonossága? Azt, hogy hasonló helyzetek hasonló kimenetelt implikál. Matematikailag ez egzaktul a folytonosság fogalmával fogalmazható meg. Hasonló X,U állapotpár előállítható, és ellenőrizhető, hogy hasonló kimenetet eredményez. Ez az, amit kísérletileg ellenőrizni lehet, és amelyet annyiszor ellenőriztek, hogy a folytonosság hipotézise igazolt. Ez viszont egyben a determinációt is jelenti, hisz csak függvények esetében van értelme a folytonosságnak.
Amennyiben a determinizmus nem igaz, akkor a h egy reláció **U,** X0 és Y között, avagy egy X0-től és **U**-tól függő valószínűségi változó. Fontos, hogy nincs alternatíva, h vagy determinisztikus, vagy van véletlen része. Ez után az is látható, hogy a determináció és a szabad akarat ellentétesnek látszik.
Ha meg van határozva az ember kimenete, azaz a cselekvése, akkor nem lehetnek alternatívák, nem lehet szabad akarat. Ez alól nem jelent menekvést semmiféle mikro és makroesemények bevezetése, és ezen nem változtat az, hogy materiális vagy nem materiális világképünk. Ha azt mondjuk, hogy az ember tudata nem anyagi, és azt mondjuk, ezért nem determinisztikus, akkor is kénytelenek vagyunk véletlenszerűnek mondani, mivel ez nem fizikai, hanem matematikai kérdés.
Ezek után tekintsük azt, hogy mi a kapcsolat h, f és g determinisztikussága között? Nyilvánvaló, hogy, ha determinisztikus, akkor mind f és mind g determinisztikus, és vice versa. Ugyanakkor, ha h nem determinisztikus, akkor g és f is lehet nem determinisztikus. De ez nem is fontos, mert nem fogom a nem determinisztikus esetet tárgyalni.
Tekintsük a szabad akarat kérdését át még egyszer. Mit jelent a szabad akarat? Azt, hogy „azt cselekszünk, amit akarunk". Azaz, egészen pontosan a szabad akarat nem indeterminizmust, hanem determinizmust jelent. Egész pontosan azt jelenti, hogy a g(X,U)=Y hozzárendelés egyértelmű. De mi van az f hozzárendeléssel? Lehetséges, hogy a szabad akarathoz az tartozik hozzá, hogy az f hozzárendelés véletlen?
Nos, ha az f véletlen, az azt jelenti, hogy a minket ért behatásoktól és a belső állapotunktól véletlenszerűen változik a belső állapotunk. Ellenben, ha determinisztikus, akkor azt jelenti, hogy a belső állapotunk a behatások által egyértelműen meg van határozva. Melyik a valós, illetve melyik a jobb?

A szabad akarat fogalmának új változata

Határozott véleményem, hogy a determinizmus egyáltalán nem olyan negatív dolog, és, hogy az akarat szabadságának lehetséges egy olyan fogalma, ami elfogadható, sőt, jobb, mint az indeterminizmus. Nos, mi az akarat elméletének ez a verziója?
A káoszelmélet óta tudhatjuk, hogy egy determinisztikus rendszer lehet kaotikus is. Ez azt jelenti, hogy bár meghatározott, de gyakorlatilag kiszámíthatatlan. Ugyanakkor a rendszer lehet olyan, hogy az X állapot autonóm, ez

azt jelenti, hogy a behatások nehezen változtatják meg az akaratot, hanem annak eléggé határozott karakterisztikája van. Tekintsük a szabad akaratnak ezt az újabb definícióját:

Definíció: Szabad akarat (második verzió): A szabad akarat azt jelenti, hogy az akaratunk a behatásoktól viszonylag függetlenül, autonóm módon van meghatározva, elsősorban az előző állapottól függ, azaz a maga útját járja. Másodszor pedig az akarat meghatározza a cselekvéseinket.

Megjegyzés: Ez mint láthatjuk azt jelenti, hogy a cselekvéseink determináltak, az állapotunk determinálja, és azon keresztül a múltbeli történetünk. Azonban ez a determináció mégis nehezen kiszámítható, mivel maga az akarat kaotikus és autonóm. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy, amennyiben az akaratunk ismeretlen, úgy akár Y és ¬Y is lehetségesnek tűnik, pont azért, mert a cselekedeteinket az akarat meghatározza.

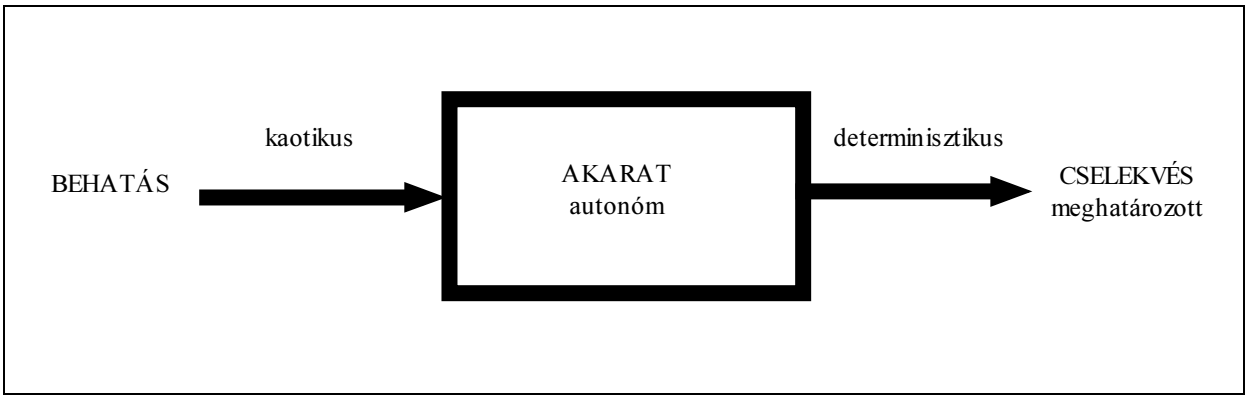

Ábra 3 Az új típusú szabad akarat. Az akarat meghatározza a cselekvést, a behatások az akaratot, ugyanakkor ez a meghatározottság kaotikus, azaz nem kiszámítható, és autonómiát ad az akaratnak.

Az, hogy a behatások kaotikus módon határozzák meg az akaratot, azt jelenti, hogy ez a meghatározás gyakorlatilag kiszámíthatatlan, különösen magának a személynek, vagy valaki másnak. Nagyjából lehetnek felismerhető szabályai, ugyanakkor a rendszer hiányos felmérése és a számítási kapacitás végessége miatt sohasem határozható meg teljesen. Mindig lesz egy olyan rész, amely a külső szemlélő számára nem determinált.
Azt hiszem, hogy számomra ez a szabad akarat nagyon jól egyeztethető az ismereteinkkel, és még azzal is, amit jónak tartok. Számomra egy véletlenszerű akarat teljesen elfogadhatatlan. A g hozzárendelés véletlenszerűsége azt jelentené, hogy a cselekedeteim nem az akaratomnak megfelelően történnek, az f függvény pedig azt, hogy az akaratom nem a behatásoknak megfelelően történnek. Az első a tehetetlenséget, a második a teljes irracionalitást jelentené.
Az effajta determinált akarat azt jelenti, hogy énünk egy számítógép, azonban egy olyan számítógép, amely nem sablonos, hanem meglehetősen autonóm, és nehezen kiszámítható. Ez egy olyan számítógép, amely elsősorban nem a külső behatásoknak engedelmeskedik, hanem elsősorban belő állapotának megfelelően. Egy olyan számítógép, amelynek hatalma és önálló útja van. Ezzel szemben az indeterminizmus az énünk egy dobókocka. Számomra ez az emberi lényeg lealacsonyítása, és az itt leírt determinizmus az értékek megfogalmazása.
Számomra a kaotikus és autonóm akarat minden olyan emberi értéket magába foglal, ami lényeges: változatosság, nehezen modellezhető, önálló, érdekes, nehezen befolyásolható…

Erkölcsi megfontolások

Végül térünk rá az erkölcsi megfontolásokra. Megszoktam ugyanis, hogy minden elméletet erkölcsileg is alá kell támasztani, mivel e nélkül nem fogadják el csupán az „igazság szeretete” miatt. Az olvasó ezzel kapcsolatban minden bizonnyal azt mondja, hogy a determinizmus nem jó, mert kibúvót jelent az erkölcsi felelősség alól. Előre meg kell jegyeznem, hogy természetesen ez a szempont nem vehető figyelembe érvként, mert nem az a kérdés, hogy mit szeretnénk, vagy mi helyes, hanem, hogy mi az igazság.
Nos, nézzük csak meg a determinisztikus esetet. Ekkor az, akit felelősségre vonnak, azt mondhatja, hogy „nincs felelősségem, hiszen minden determinálva volt, nem volt választásom”. Hát igen, ez komoly érv, és a determinizmus

negatívumának tűnik. No de nézzük meg az indeterminizmust, mit mondhat ugyanaz az ember ilyenkor? „Nem tehetek semmiről, hiszen egy kiszámíthatatlan, véletlen tényező volt”. Ez a fajta felelősség tehát egyik esetben sem működik. Amikor felelősséget kérünk számon, akkor nem a rendszertől, hanem az akarattól kérik ezt számon, azaz az f hozzárendelés nincs figyelembe véve. Azt kérik számon, hogy helytelen dolog olyan X állapotban lenni, amely helytelen Y kimenethez vezet. Tehát a számonkérés először is feltételezi a g hozzárendelés egyértelműségét, azaz azt, hogy az akaratunk meghatározza a cselekvéseinket. Ugyanakkor nem kérdez rá az f hozzárendelést, azaz azt, hogy mi vezetett az állapothoz.

Az erkölcsi felelősségre vonásnak egyetlen célja van, az, hogy ezáltal olyan U körülményeket teremtünk, amelyek megváltoztatják az X állapotot egy helyes irányba. Tehát a felelősségre vonás figyelmen kívül hagyja az f hozzárendelést, csak az X állapotot veszi, ugyanakkor a felelősségre vonás aktusa, az elérendő cél elérése pontosan, hogy nagyon is arra apellál, hogy az f függvény determinisztikus. Csak akkor értelmes a felelősségre vonás eredményes, ha az f függvény determinisztikus.

A konklúzió tehát az, hogy erkölcsi szempontból is a determinisztikus akarat az, ami pozitívabb. Lehetőség van tehát egy olyan szabad akarat fogalom kialakítására, amely determinisztikus, magában foglal olyan értéket, amelyet az emberi énnek tulajdonítunk. Ugyanakkor az erkölcsi megfontolás is e mellett foglal állást.

Ami pedig a determinisztikusságot magát illeti, a kvantummmechanika óta tudjuk, hogy ez mikroszinten nem igaz, csakis makroszinten lehetséges. Magam úgy is gondolom, hogy a kvantummechanikai bizonytalanság Penrose elgondolásával szemben kiátlagolódik a neuronok szintjén annyira, hogy determinisztikusnak mondhatjuk a működését.